

UOT 316.37; b81(091); 81 (092); 316.37

ANA DİLİNİN İNKİŞAFINA BÖYÜK QAYĞI

Namaz Rizvan oğlu Manafov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mingəçevir Dövlət Universiteti
namaz.manafov@mdu.edu.az

Xülasə: Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev dövlətin əsas atributlarından biri kimi ana dilinə böyük önəm verirdi.

Ulu Öndərin qətiyyəti, sarsılmaz iradəsi nəticəsində hələ sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycan Konstitusiyasında dil haqqında maddə öz əksini tapmışdı.

Ümummilli Lider Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini müstəqil dövlətçiliyin başlıca əlamətlərindən biri hesab edir, onun qorunması, tətbiqi və inkişaf etdirilməsinə böyük qayğı göstərirdi.

Ulu Öndər Azərbaycan dilini qorudu, daha da inkişaf etdirdi və dövlət dili səviyyəsinə qaldırdı.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Ulu Öndər, Azərbaycan dili, ana dili, dövlət dili

“Ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir. Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini bilməlidir”.

Heydər Əliyevin bu sözləri dövlətin əsas atributlarından biri kimi dilə böyük önəm verir, ana dilinin dəyərini, ana dilinin inkişafına olan qayğını artırır.

Heydər Əliyevin Azərbaycan dilindəki tarixi çıxışları ölkə başçısının ana dilinə qayğı və ehtiramı idi və “bu proses sonralar milli özünüdərkədə müstəsna rol oynadı. Azərbaycan dili nüfuzlu məclislərə, dövlət əhəmiyyətli tədbirlərə yol açdı” [4].

12 oktyabr 1977-ci ildə qəbul edilmiş SSRİ Konstitusiyasında dövlət dili haqqında maddə yox idi. “Model”i Moskvada verilmiş Respublika konstitusiyalarının heç birində dil haqqında maddə öz əksini tapmamışdı.

Azərbaycanda isə ölkə rəhbəri öz mövqeyini çox cəsarətlə, qətiyyətlə bildirmiş, Əsas Qanunda dil haqqında maddənin saxlanılmasını zəruri saymışdı.

Sovetlər birliyində bu məsələyə narazılıq edənlər çox oldu, amma Ulu Öndərin qətiyyəti, sarsılmaz iradəsi və ciddi söyləri nəticəsində Azərbaycan Konstitusiyası ölkə rəhbərinin təklif etdiyi şəkildə qəbul olundu:

“Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir.

Azərbaycan SSR dövlət orqanlarında və ictimai orqanlarda, mədəniyyət, maarif müəssisələrində və başqa idarələrdə Azərbaycan dilinin işlədilməsini təmin edir və onun hərtərəfli inkişafına dövlət qayğısı göstərir.

Azərbaycan SSR-də rus dilinin, habelə əhalinin danışdığı başqa dillərin bütün bu orqanlarda və idarələrdə hüquq bərabərliyi əsasında azad surətdə işlədilməsi təmin edilir.” [2]

Azərbaycan dövlətinə rəhbərlik etdiyi illərdə Ulu Öndər ana dilinin inkişafına daim qayğı göstərmişdir:

- “Kreml”in etirazlarına baxmayaraq, Azərbaycan dilinin rəsmiliyi təmin edilmişdir;

- Azərbaycanda gəncliyin ana dilində təhsilinə üstünlük verilmişdir;

- Azərbaycan dilində mətbuatın, elmin tərəqqisi üçün dövlət rəhbərliyi əlindən gələni etmiş,

Azərbaycanın böyük yazıçıları öz əsərlərini ana dilində yazmış, aparıcı mətbuat orqanları – jurnallar və qəzetlər Azərbaycan dilində çıxmışdır;

- Ana dilinin tarixi o zamana qədər görünməmiş ardıcılıqla tədqiq olunmuş, dilçilərdən Ə.Dəmirçizadə fonetika; S.Cəfərov, leksikologiya; M. Hüseyinzadə, morfologiya; Ə.Abdullayev... sintaksis və M.Şirəliyev Azərbaycan dilinin dialektologiyası sahəsindəki tədqiqatlara görə Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüş, ana dili alimlərinin əməyi yüksək qiymətləndirilmiş, Azərbaycan dilinin nüfuzu bir daha təsdiq edilmişdir;

- həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi yığıncaqlarda, məclislərdə Azərbaycan dilində danışmaqdan cəkinməyən respublika rəhbəri praktik olaraq ana dilinin ictimai-siyasi mövqeyinin yüksəlməsinə bilavasitə təsir göstərmiş, başqalarına nümunə vermişdir [4].

1991-1992-ci illərdə respublikanın o zamankı rəhbərliyinin sərəştəsizliyi nəticəsində dövlət dilinin adı qeyri-qanunu şəkildə dəyişdirildi, buraxılan səhvlər milli dilin – Dövlət dilinin nüfuzuna mənfi təsir göstərdi.

1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev digər sahələrdə olduğu kimi, milli mənəvi dəyərlərimizin qorunması, adət-ənənələrimizin, milliliyimizin inkişafı məsələsini diqqətdə saxladı.

Ümummilli lider dil məsələsinə azərbaycançılıq ideologiyası prizmasından yanaşdı, bu məsələdə azərbaycançılıq konsepsiyasını əsas götürdü [6].

Xalq öz mövqeyini nümayiş etdirərək, Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olması müddəsinə tərəfdar olduğunu bildirdi. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına Dövlət dili ilə bağlı maddə daxil edildi (12 noyabr 1995-ci il, maddə 21):

“- Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir.

- Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir.” [1]

Respublikamızda dil siyasəti birmənalı və yetkin şəkildə formalaşdı, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işi möhkəm və sabit qayda-qanunlar, əsaslı təməllər üzərində təkmilləşdi [3].

Heydər Əliyev ana dili məsələsinə yeni səviyyədə yanaşmağın təcrübəsini verdi, bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə nail oldu. Həmin tədbirlər arasında “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərman xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Prezidentin bu fərmanı mükəmməl bir dövlət sənədi olmaqla yanaşı, Azərbaycan dilinin keçdiyi tarixi yolu və dilimizin müasir vəziyyətini qiymətləndirən elmi mənbə səciyyəsi daşıyır. Fərmanda ana dilimizin öyrənilməsi və tətbiqi sahəsində görüləsi işlər göstərilir, ölkəmizin orta və ali məktəblərində Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədrisi bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulur.

Azərbaycan dilinə bu səviyyədə qiymət verən hələ ikinci bir rəsmi sənəd olmamışdır. Eyni zamanda Azərbaycan dilinin tarixi əsasları heç bir elmi mənbədə bu qədər aydın şəkildə göstərilməmişdir [5].

Ulu Öndərin əsəri olan bu tarixi fərmanda müstəqil Azərbaycan dövlətinin dil siyasətinin mərkəzində iki başlıca ideya dayanırdı. Birincisi, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi qorunması, ikincisi isə – bu dilin dövlət dili səviyyəsində inkişafı üçün hər cür imkan və şəraitin yaradılması [6].

“Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərmanın qərarlarında Azərbaycan dövlət müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən sayılan Azərbaycan dilinin tətbiqi və inkişaf etdirilməsinə dövlət qayğısının artırılması, ana dilimizin öyrənilməsi, elmi-tədqiqatın fəallaşdırılması, dilimizin cəmiyyətdə tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi və bu işə nəzarətin gücləndirilməsi öz əksini tapır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” 9 avqust 2001-ci il tarixli Fərmanı Azərbaycan dili tarixində əlamətdar və tarixi hadisədir. Qərara əsasən hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilir.

Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini müstəqil dövlətçiliyin başlıca əlamətlərindən biri hesab edir, onun qorunması, tətbiqi və inkişaf etdirilməsi

qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır, köməklik göstərir.

Ümummilli Liderin 30 sentyabr 2002-ci il tarixdə imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında Dövlət Dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq, Respublikamızda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır.

Qanun 3 fəsil, 20 maddədən ibarətdir. Birinci fəsildə "Ümumi müddəalar" göstərilir, dövlət dilinin hüquqi statusu, Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunvericilik, dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişaf sahəsində dövlətin əsas vəzifələri qeyd olunur.

"Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı" adlı ikinci fəsildə Dövlət dilinin rəsmi mərasimlərdə, təhsil sahəsində, televiziya və radio yayımlarında, xidmət sahələrində (reklam və elanlarda), xüsusi adlarda, coğrafi obyektlərin adlarında beynəlxalq yazışmalarda işlənməsi qaydaları göstərilir, dövlət dilinin normaları, dövlət dilinin əlifbası, dövlət dilinin qorunması və inkişafı qanunları verilir.

"Yekun müddəaları" adlı üçüncü fəsildə qanunun pozulmasına görə məsuliyyət qeyd olunur.

"Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında" qanun ölkəmizdə dil siyasəti və dil quruculuğunun mükəmməl konsepsiyasını, onun uzunmüddətli strategiyasını və aydın proqramını verən tarixi qanunvericilik aktıdır.

Ulu Öndər Azərbaycan dilini qorudu, yaşatdı daha da inkişaf etdirdi və dövlət dili səviyyəsinə qaldırdı. Azərbaycan dili onun nitqində öz əzəməti ilə səsləndi. Səsləndikcə də zənginləşdi... [5, s. 15]

Heydər Əliyevin dil siyasəti, onun ana dilinin – Azərbaycan dilinin inkişafı yönündə göstərdiyi tarixi xidmətlər, əsl məktəbdir və bu məktəbin təcrübəsindən zaman-zaman istifadə olunacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1996
2. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas qanunu). Bakı, 1978
3. Balayev X.Ə. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təşəkkül tarixindən. Bakı: Elm və Həyat, 2002, 199 s.
4. Cəfərov N. Azərbaycan dövlətinin dili, yaxud Azərbaycan Prezidentinin dil siyasəti / "Azərbaycan" qəz., 2001, 18 avqust
5. Əliyev V. Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı: Nurlan, 2003, 100 s.
6. Nağısoylu M. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili // Türkologiya, № 2, 2017, s. 36-45

GREAT CARE FOR THE DEVELOPMENT OF THE MOTHER TONGUE

N.Manafov

doctor of philosophy in philology, associate professor
Mingachevir State University

Abstract: *The national leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, attached great importance to the mother tongue as one of the main attributes of the state.*

As a result of the determination and unwavering will of the great leader, the article on language was reflected in the Constitution of Azerbaijan during the Soviet rule.

The national leader considered the use of the Azerbaijani language as the state language as one of the main signs of independent statehood, and paid great attention to its protection, application and development.

The great leader preserved the Azerbaijani language, further developed it and raised it to the level of the state language.

Keywords: *Heydar Aliyev, great leader, the Azerbaijani language, mother tongue, state language*

БОЛЬШАЯ ЗАБОТА О РАЗВИТИИ РОДНОГО ЯЗЫКА

Н.Р.Манафов

доктор философии по филологии, доцент
Мигячевирский государственный университет

Резюме: *Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев придавал большое значение родному языку, как одному из главных атрибутов государства.*

В результате решимости и непоколебимой воли великого лидера статья о языке была отражена в Конституции Азербайджана при советской власти.

Общенациональный лидер считал использование азербайджанского языка в качестве государственного одним из главных признаков независимой государственности и уделял большое внимание его защите, применению и развитию.

Великий лидер сохранил азербайджанский язык, сохранил его, еще больше развил и поднял до уровня государственного языка.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, великий лидер, азербайджанский язык, родной язык, государственный язык*

Elmi redaktor: *fil.f.d., dos. M.İsmayılov*

Çapa təqdim edən redaktor: *t.f.d., dos. N.Zeynalov*

Daxil olub: *21.09.2023*

Çapa qəbul edilib: *28.09.2023*